

travelbook

Toruń Bydgoszcz i kujawsko-pomorskie

Bezdroża

ERGO
HESTIA

Autorzy przewodnika: Malwina Flaczyńska, Artur Flaczyński

Redaktor prowadzący: Paweł Sondej

Redakcja: Barbara Gąsiorowska

Korekta: Mariusz Miodek

Opieka techniczna: Miron Kokosiński

Skład: Łukasz Krzak, Miron Kokosiński

Opracowanie kartograficzne: Krzysztof Trojan

Źródło pochodzenia danych kartograficznych:

© OpenStreetMap contributors; www.opendatacommons.org/licenses/odbl

Okładka: materiały graficzne zostały wykorzystane za zgodą Shutterstock Images LLC

Wszelkie prawa zastrzeżone. Nieautoryzowane rozpowszechnianie całości lub fragmentu niniejszej publikacji w jakiegokolwiek postaci jest zabronione. Wykonywanie kopii metodą kserograficzną, fotograficzną, a także kopiowanie książki na nośniku filmowym, magnetycznym lub innym powoduje naruszenie praw autorskich niniejszej publikacji.

Wszystkie znaki występujące w tekście są zastrzeżonymi znakami firmowymi bądź towarowymi ich właścicieli.

Autor oraz wydawnictwo Helion dołożyli wszelkich starań, by zawarte w tej książce informacje były kompletne i rzetelne. Nie biorą jednak żadnej odpowiedzialności ani za ich wykorzystanie, ani za związane z tym ewentualne naruszenie praw patentowych lub autorskich. Autor oraz wydawnictwo Helion nie ponoszą również żadnej odpowiedzialności za ewentualne szkody wynikłe z wykorzystania informacji zawartych w książce.

Wydawnictwo Helion

ul. Kościuszki 1c, 44-100 Gliwice

tel.: 32 2309863

e-mail: redakcja@bezdroza.pl

księgarnia internetowa: <http://bezdroza.pl>

Drogi Czytelniku!

Jeżeli chcesz ocenić tę książkę, zajrzyj pod adres:

<http://bezdroza.pl/user/opinie/?betob1>

Możesz tam wpisać swoje uwagi, spostrzeżenia, recenzję.

Wydanie I

ISBN: 978-83-283-6375-5

Copyright © Helion, 2020

• Kup książkę	• Księgarnia internetowa
• Poleć książkę	• Lubię to!
• Oceń książkę	Nasza społeczność

Spis treści

ATRAKCJE KUJAWSKO-POMORSKIEGO	6
INFORMACJE PRAKTYCZNE	13
REGION NA CAŁY ROK	14
Dojazd	15
Noclegi	15
Wyżywienie	15
Aktywny wypoczynek	16
Pamiątki	17
INFORMACJE KRAJOZNAWCZE	19
KRAJOZNAWCZE ABC	20
Warunki naturalne	20
Społeczeństwo	23
KUCHNIA REGIONALNA	26
▶ Czarnina kujawska	29–30
IMPREZY CYKLICZNE	30
ZWIEDZANIE	34
TORUŃ	36
Okolice Torunia	53
ZIEMIA CHEŁMIŃSKA	57
Chełmno	59
Okolice Chełmna	64
Grudziądz	67
Okolice Grudziądza	73
Brodnica	77
Okolice Brodnicy	80
ZIEMIA DOBRZYŃSKA	84
Golub-Dobrzyń	85
Okolice Golubia-Dobrzynia	88
BYDGOSZCZ	102
Okolice Bydgoszczy	121
KUJAWY WŁAŚCIWE	128
Włocławek	129
Okolice Włocławka	137
Inowrocław	147
Okolice Inowrocławia	153

PAŁUKI	166
Żnin	167
Okolice Żnina	171
▶ Tajemnice Biskupina	172–173
Mogilno	182
Okolice Mogilna	185
KRAJNA	193
Sępólno Krajeńskie	193
Okolice Sępólna Krajeńskiego	195
Nakło nad Notecią	199
▶ Birdwatching nad Notecią	200–201
Okolice Nakła nad Notecią	203
BORY TUCHOLSKIE I KOCIEWIE	208
Tuchola	209
Okolice Tucholi	212
Świecie	225
Okolice Świecia	228
INDEKS	236
LEGENDA	238
AUTORZY PRZEWODNIKA	238
AUTORZY ZDJĘĆ	239

Spis planów i map

Województwo kujawsko-pomorskie _____	przednia okładka
Ziemia chełmińska _____	58–59
Ziemia dobrzyńska _____	84–85
Bydgoszcz _____	104–105
Kujawy właściwe _____	128–129
Pałuki _____	166–167
Krajna _____	192
Bory Tucholskie i Kociewie _____	208–209
Toruń – centrum _____	tylna okładka

Spis ramek

Kalendarium historyczne _____	24–25	Bydgoskie murale _____	116
Kujawski szablon z zacierkami _____	27	Fordon _____	118
Ceramiczne niespodzianki _____	38	Kujawy – region wyjątkowy _____	130
Piernikowe warsztaty _____	44	Kujawskie piramidy _____	139
Toruńskie pierniki _____	45	Najstarsi osadnicy w Polsce _____	142
Elżbieta Zawacka _____	47	Miasto na solnym wysadzie _____	150
Grudziądzkie tramwaje _____	69	Bitwa pod Płowcami _____	162
Trynka, czyli jak Kopernik pomógł mieszkańcom Grudziądza _____	72	Zbrodnia w Gąsawie _____	175
Anna Wazówna _____	78	Najstarsza pieśń z Kcyni _____	181
Który Dobrzyń? _____	86	Kurt Lewin – najwybitniejszy mieszkaniec Mogilna _____	183
Skarb skrwileński _____	92	Krajna – kraina skrajna _____	194
Lipno – kuźnia talentów _____	96	Borowiacy i Kociewiacy _____	210
Pan Twardowski w Bydgoszczy _____	107	Tajemnice polskiego Indianina _____	212
Magiczne czerwone krzesło _____	109	Olędrzy i mennonici _____	230
18 południk _____	110		
TeH ₂ O _____	111		

Atrakcje kujawsko-pomorskiego

SKARBY ARCHITEKTURY

Kościół w Strzelnie

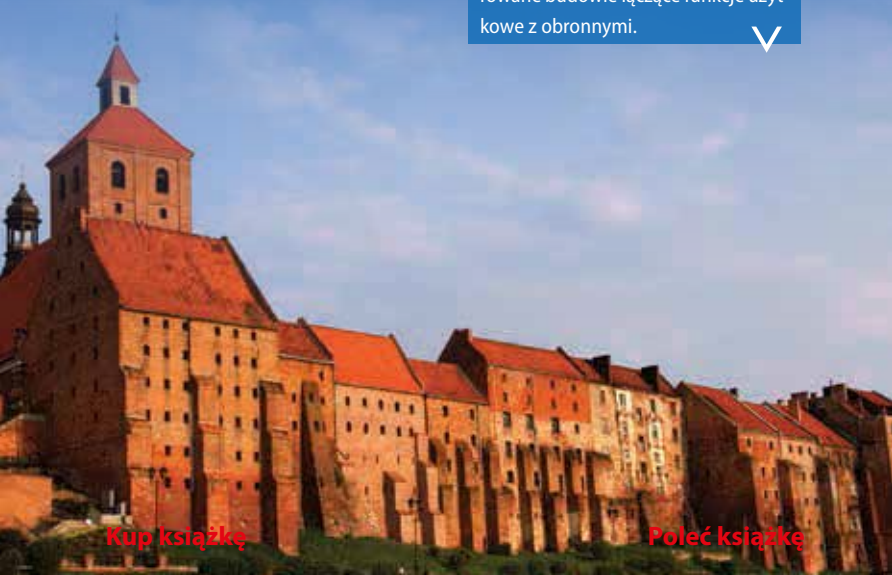
Najpiękniejszy zespół romański w Polsce.
Miejsce wyjątkowe, które co najmniej raz
w życiu trzeba zobaczyć.

Toruńskie Stare Miasto

Według wielu najpiękniejsze w Polsce,
zachowane niemal w całości, zachwyca
wspaniałymi kamienicami i kościołami
o średniowiecznym rodowodzie.

Grudziądzkie spichlerze

Górujące nad Wisłą, kilkupiętrowe mu-
rowane budowle łączące funkcje użyt-
kowe z obronnymi.

Kup książkę

Poleć książkę

Chełmno

Jedno z najpiękniejszych polskich miasteczek urzeka średniowieczną atmosferą, jest też nazywane miastem zakochanych.

Biskupin

Znana w całej Polsce rekonstrukcja prehistorycznej osady przybliży życie ludzi sprzed tysięcy lat.

Kup książkę

Poleć książkę

ZAMKI I RUINY

Świecie

Z wieży majestatycznego zamku rozciąga się piękny widok na Wisłę i odległe wieże kościołów Chełmna.

Brodnica

Symbolem miasta jest ośmiokątna wieża jednego z największych zamków komturów państwa krzyżackiego.

Golub-Dobrzyń

Położony na wzgórzu ponad doliną Drwęcy zamek to jedna z najpiękniejszych budowli obronnych w Polsce.

Radzyń Chełmiński

Dwie wieże zrujnowanego zamku są znakomitymi punktami widokowymi.

Kruszwica

Mysia Wieża na brzegu Gopła stanowi pozostałość warowni z czasów Kazimierza Wielkiego, a teraz jest świetnym punktem widokowym.

MIEJSCA PRZYJAZNE DZIECIOM

Toruń – Żywe Muzeum Piernika i Muzeum Toruńskiego Piernika

Można tu własnoręcznie przygotować ciasto na pierniki.

Solec Kujawski – JuraPark

Jeden z największych tego typu parków w Europie – ponad 100 figur przedstawiających modele gadów naturalnej wielkości.

Grudziądz – Megapark

Jeden z największych parków rozrywki w województwie.

Bydgoszcz

Muzeum Mydła i Historii Brudu

Wizyta tu sprawi, że dzieci (i dorośli) z pewnością będą się myć chętniej. Zwłaszcza własnoręcznie wykonanym mydełkiem.

Rogowo – Zaurolandia

Rodzinny park rozrywki to kolejne miejsce, które pozwoli się wyhasać dzieciom.

Bożejewiczki k. Żnina – Silverado City

Miasteczko westernowe, które pozwoli poczuć się kowbojem, odwiedzić Indian i zawitać do minizoo.

Toruń – Młyn Wiedzy

Znakomite miejsce, aby poprzez zabawę poznać sekrety otaczającego nas świata.

Kup książkę

Poleć książkę

UROKI NATURY

Jar Brynicy

Głęboko wcięty wąwóz, którego zbocza porasta piękny las grądowy z ponad 200-letnim drzewostanem.

Drwęca

Rzeka o spokojnym nurcie, jej malownicze meandry i leśne ostoje zapewniają spokojny odpoczynek.

Rezerwat Piekiełko

Malowniczy przełom Brdy o niemal górskim charakterze.

Kup książkę

Poleć książkę

**Gostynińsko-Włocławski
Park Krajobrazowy**

Piękne bory sosnowe porastające pas
wydm śródlądowych oraz liczne polo-
dowcowe jeziora.

Dolina Dolnej Wisły

Szeroka dolina królowej polskich rzek;
oba brzegi Wisły są objęte ochroną jako
parki krajobrazowe.

Jezioro Gopło

Jedno z najpiękniejszych jezior rynno-
wych, z licznymi zatokami i wyspami,
które są ostoją wielu gatunków ptaków.

Kup książkę

Poleć książkę

LOKALNE PRYSMAKI

Gzik

Kujawski twarożek ze szczypiorkiem podawany jako dodatek do chleba, klu-sek albo ziemniaków w mundurkach.

Jajko w gniazdku

Jajko sadzone, smażone w skórce kromki chleba. Najlepiej smakuje na śniadanie lub podwieczorek.

Pierniki toruńskie

Znany na całym świecie symbol Toru-nia. Ich historia sięga XIII w.

Winko z chabrów

Słodki, orzeźwiający napój o różowo-bursztynowej barwie, który wbrew nazwie nie zawiera alkoholu i bywa podawany dzieciom.

Pampuchy

Bułki na parze, kiedyś podawane głów-nie z kwaśną śmietaną lub cukrem, dziś często także z owocami i mięsem.

Kup książkę

Poleć książkę

Toruń

Kup książkę

Poleć książkę

TORUŃ

TORUŃ

Najpopularniejsze miasto w regionie ma wszystkie turystyczne atuty: malownicze położenie nad Wisłą, doskonale zachowane zabytki światowej klasy, słynnego torunianina – Mikołaja Kopernika, a także, w myśl zasady „przez żołądek do serca”, lokalny przysmak – pierniki. Historyczne i architektoniczne walory zespołu staromiejskiego zostały uhonorowane wpisem na listę światowego dziedzictwa kultury UNESCO. Toruń oferuje zwiedzającym wiele różnorodnych atrakcji przeznaczonych dla turystów w każdym wieku, a Stare Miasto pełne jest klubów, kawiarni i restauracji.

HISTORIA

Położenie nad wiślanym brodem sprawiło, że jeszcze w czasach prehistorycznych tereny dzisiejszego Torunia były ośrodkiem osadnictwa przedstawicieli kultury łużyckiej. W starożytności przez rzekę przeprawiali się tu kupcy podążający Bursztynowym Szlakiem. W średniowieczu na brzegu Wisły stał gród obronny księstwa mazowieckiego, zwany Postolskiem lub Postolinem, najprawdopodobniej zniszczony w początkach XIII w. wskutek najazdu pruskiego. Zagrożenie ze strony pogańskich, wojowniczych sąsiadów skłoniło księcia Konrada Mazowieckiego do ściągnięcia zakonu krzyżackiego na północną, niebezpieczną rubież swych ziem.

Toruń uzyskał prawa miejskie w 1233 r., a o dynamicznym rozwoju ówczesnego miasta świadczy fakt, że zaledwie trzy dekady później te same prawa zyskało dawne podgrodzie – Nowe Miasto. Oba grody otaczały potężne mury obronne, połączone z zamkiem krzyżackim (jego budowa trwała

ponad pół wieku i zakończyła się dopiero w XIV stuleciu). W 1280 r. Toruń stał się miastem członkowskim Hanzy – związku najważniejszych miast i portów w basenie Morza Bałtyckiego i Północnego, potężnej organizacji handlowej, będącej również ważną siłą w ówczesnej polityce. Prężnie rozwijający się ośrodek gospodarczy przyciągał nowych mieszkańców, zarówno pochodzenia niemieckiego, jak i polskiego.

W 1411 r. u bram Torunia – na wyspie Kępa Bazarowa – odbyły się rokowania pokojowe pomiędzy zakonem krzyżackim a Polską i Litwą, zakończone podpisaniem pokoju. Właśnie to wydarzenie zapoczątkowało zmierzch epoki krzyżackiej w dziejach miasta, przypieczętowany rewoltą, która wybuchła w 1454 r. Zbuntowani mieszkańcy zdobyli i zburzyli zamek, żądając przyłączenia ich miasta do Korony Polskiej. Powstanie to było pierwszym akordem wojny trzynastoletniej, w wyniku której Toruń, wraz z Prusami Królewskimi, znalazł się pod panowaniem polskim.

Pod rządami Jagiellonów miasto przeżywało nowy okres prosperity – otwarto drugi (po krakowskim), drewniany most na Wiśle, rozbudowano ratusz. W Toruniu działało wówczas ponad 50 cechów rzemieślniczych, a miejscowe rody kupieckie opływały w dostatki. Panująca w Królestwie Polskim wolność religijna pozwoliła spokojnie osiedlać się tu i pracować protestantom. Toruń, z ok. 18 tys. mieszkańców, był jednym z najważniejszych miast w całym państwie.

Niespokojne lata panowania Wazów położyły kres tej idylli – w wyniku najazdów szwedzkich zniszczeniu uległo Stare Miasto. Dalszy spadek znaczenia przyniósł

I rozbiór Polski i ograniczenie handlu na Wiśle, będącego podstawą gospodarki miasta.

Po II rozbiorze Toruń został włączony do Prus, stając się ośrodkiem peryferyjnym. W XVIII i XIX w. najważniejsze inwestycje w mieście obejmowały wznoszenie pierścienia umocnień Twierdzy Toruń – do dziś zachowało się ponad 150 budowli obronnych, w tym siedem fortów głównych i osiem pomocniczych. Na przełomie wieków XIX i XX Toruń zyskał sieć wodociągowo-kanalizacyjną, nowy żelazny most na Wiśle (istniejący do dziś most kolejowy) oraz komunikację miejską – pierwsze tramwaje wyjechały na toruńskie ulice w 1891 r.

W wyniku postanowień traktatu wersalskiego, w 1919 r. Toruń został przyznany Polsce i stał się miastem wojewódzkim. Dwudziestolecie międzywojenne to krótki okres intensywnego rozwoju: miasto rozrastało się, urzędy i nowe fabryki oferowały miejsca pracy nowym mieszkańcom, wzniesiono kolejny most, planowano założenie uniwersytetu. Zarówno w czasie I, jak i II wojny światowej, fortyfikacje i miasto pozostawały

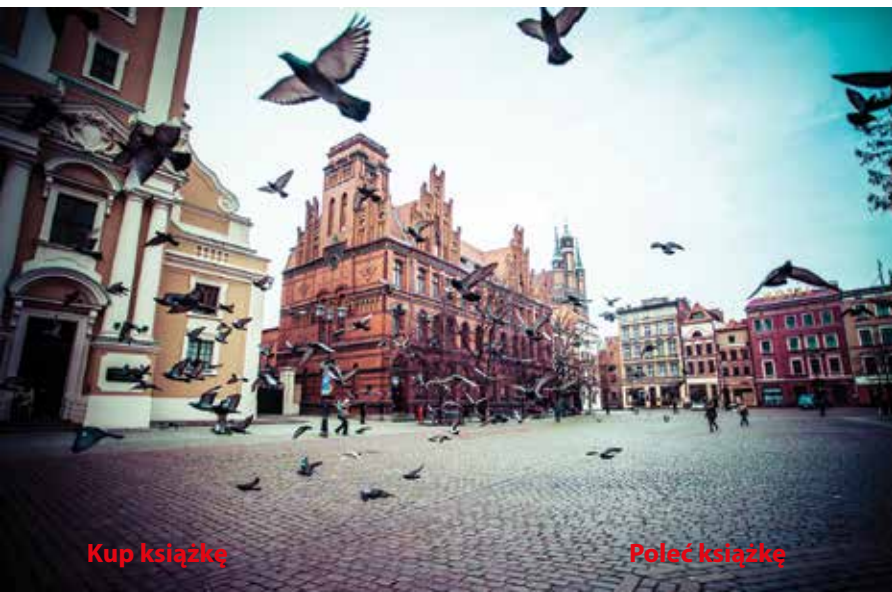
poza terenem głównych działań wojennych i dzięki temu przetrwały bez większych zniszczeń.

Wybuch II wojny światowej i wcielenie Torunia do III Rzeszy to początek poważnych represji wobec polskiej ludności. W styczniu 1945 r. na przedpolach twierdzy toruńskiej toczyły się intensywne walki z Armią Czerwoną, jednak 30 stycznia wojska niemieckie przełamały okrążenie i wycofały się w kierunku Grudziądza, a 1 lutego do miasta wkroczyły oddziały radzieckie. Był to jedyny przypadek, gdy Hitler odwołał rozkaz obrony miasta do ostatniego żołnierza.

Zabytkowe centrum pozostało nieknuć przez działania wojenne, a Toruń stał się jednym z głównych ośrodków imigracji ludności polskiej z Kresów Wschodnich, głównie z Wileńszczyzny – uczeni z wileńskiego Uniwersytetu Stefana Batorego stworzyli podstawy kadry naukowej powołanego w 1945 r. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Wiele instytucji wojewódzkich zostało przeniesionych do „proletariackiej” Bydgoszczy, która w XIX w. wyrosła na

▼ Rynek Staromiejski

Kup książkę

Poleć książkę

poważnego rywala Torunia. Lata powojenne to również okres budowy licznych wielkich zakładów przemysłowych i nowych osiedli mieszkaniowych.

W 1997 r. zespół Starego i Nowego Miasta oraz pozostałości zamku krzyżackiego zostały wpisane na listę światowego dziedzictwa kultury UNESCO, a w 1999 r. Toruń wraz z Bydgoszczą zostały stolicami nowo utworzonego województwa kujawsko-pomorskiego. Dziś miasto, z ponad 200 tys. mieszkańców, jest siedzibą władz samorządowych, ważnym ośrodkiem gospodarczym, naukowym, kulturalnym i turystycznym, odwiedzanym co roku przez ponad 2 mln turystów.

WARTO ZOBACZYĆ

Stare Miasto to średniowieczne, tętniące życiem centrum. Jego sercem jest **Rynek Staromiejski**, nad którym góruje imponujący gotycki ★ **ratusz**. Pierwsza siedziba władz miejskich powstała w XIII w. Rozwijające się miasto potrzebowało bardziej reprezentacyjnego obiektu, dlatego pierwszą znaczącą przebudowę ratusz przeszedł już w XIV w., kolejne nastąpiły w wiekach XVII i XVIII (ta ostatnia była właściwie odbudową, bo wskutek szwedzkiego ostrzału

artyleryjского w 1703 r. spłonęła duża część ratusza wraz z całym rynkiem).

Po II wojnie światowej dokonano adaptacji gmachu na cele muzealne – od lat 60. XX w. mieści się tu siedziba dyrekcji **Muzeum Okręgowego** 📍 **Rynek Staromiejski 1**, tel. 56 660 56 12, muzeum.torun.pl, czynne: V–IX wt.–nd. 10.00–18.00, X–IV wt.–nd. 10.00–16.00, bilety: normalny 17 zł, ulgowy 12 zł, w środy wstęp wolny na wystawy stałe; wieża widokowa: V–IX codz. 10.00–20.00, IV i X codz. 10.00–18.00, XI–III codz. 10.00–16.00, bilety: normalny 17 zł, ulgowy 12 zł. Ekspozycja obejmuje zbiory sztuki gotyckiej (głównie sakralnej), dwa depozyty odnalezione pod Toruniem – skarb ze Skrwilna (średniowieczną biżuterię) i skarb z Nieszawy, kolekcję historycznych monet, z których wiele powstało w toruńskiej mennicy królewskiej, a także wystawę polskiego malarstwa, prezentującą dzieła uznanych artystów, m.in. Jana Matejki, Juliana Fałata, Witkacego, Zdzisława Beksińskiego. Warto się wspiąć na 40-metrową wieżę ratuszową, skąd rozpościera się wspaniały widok na całe miasto.

U stóp ratuszowej wieży od 1853 r. stoi jeden z najbardziej rozpoznawalnych symboli miasta – ★ **pomnik Mikołaja Kopernika**. To brązowa statua o wysokości 2,6 m

Ceramiczne niespodzianki

Spacerując ulicami Starego Miasta, warto wypatrywać umieszczonych na parapetach i gzymsach barwnych ceramicznych figur. Najłatwiej zauważyć popiersia mieszczan, które zdobią okna wychodzące na dziedziniec ratusza. Podobne postaci można znaleźć przy ulicy Podmurnej, na zachowanym fragmencie muru obronnego – są tam wojowniczo wyglądający rycerze, w tym jeden Krzyżak, ale też mieszczki w oryginalnych nakryciach głowy.

Ceramiczne figury mieszczan powstały w pracowni Dariusza Przewięźlikowskiego. Inni toruńscy artyści stworzyli postaci czytelników i kotów (ulica Podmurna) czy aniołów (ulica Szczytna), zdobiące dalsze fragmenty murów oraz kamienie.

▲ Pomnik Mikołaja Kopernika na Rynku Staromiejskim

umieszczona na cokole z granitu, w znacznym stopniu ufundowana z datków mieszkańców miasta. Ich dumę z rodaka podkreśla łaciński napis na cokole: *Nicolaus Copernicus Thorunensis. Terrae motor, Solis Caelique stator* (Mikołaj Kopernik Torunianin. Ruszył Ziemię, wstrzymał Słońce i Niebo). Astronom, odziany w togę profesorską, wznosi ku górze palec prawej dłoni, co ma symbolizować nie tylko jego wielkie odkrycie, lecz także oddanie sprawom duchowym.

Nieopodal, u wylotu ulicy Żeglarskiej, stoi metalowa **figura osła**, na której nieświadomi historii tego miejsca turyści chętnie usadzają dzieci. Osiołek nawiązuje do przegrzera, zwanego osłem, stojącego tu w XIX w. Kary tej używano w armii pruskiej wobec żołnierzy: skazanym przywiązywano do nóg ołowiane ciężarki i sadzano ich na kilka godzin na pokrytym ostrą blachą grzbiecie osła.

Kolejny z symboli miasta, **pomnik flisaka**, znajduje się po przeciwnej stronie ratusza i przypomina o legendarnym bohaterze. Toruń, podobnie jak wiele średniowiecznych grodów, musiał zmierzyć się z plagą żab. Muzykalny flisak ponoć tak oczarował te zwierzęta swoją grą na skrzypcach, że podążyły za nim na nadwiślańskie mokradła. Figura flisaka stoi na cokole pośrodku fontanny, wokół niej umieszczono osiem mosiężnych żab, z których pyszczków wypływa woda.

Rynek otaczają najbardziej reprezentacyjne kamienice, wśród nich **★ Dwór Artusa** – w średniowieczu było to miejsce uczty oraz spotkań rycerstwa i patrycjatu, podczas których nawiązywano kontakty towarzysko-handlowe. W pierwotnym Dworze Artusa w Toruniu podpisano w 1466 r. II pokój toruński. W XIX w. dawny gmach rozebrano, a w jego miejscu wzniesiono neorenesansowy budynek, który stoi do

dziś. Obecnie mieści się tu centrum kultury, w którym odbywają się warsztaty, wystawy, koncerty i spektakle.

Trotuar wzdłuż południowej pierzei rynku tworzą marmurowe płyty chodnikowe z mosiężnymi tablicami w kształcie pierników-katarzynek. To **Piernikowa Aleja Gwiazd**, honorująca słynne osoby związane z Toruniem: naukowców (prof. Aleksander Wolszczan), działaczy społecznych (Janina Ochojska), aktorów (Bogusław Linda), muzyków (w tym zespoły Raz Dwa Trzy, Kobranocka, Republika) czy sportowców (m.in. „Toruńskie Anioły” – gwiazdy żużla). Co roku w czerwcu przybywają dwie nowe tablice.

Północną i wschodnią pierzeję rynku tworzą barwne kamienice – pierwotnie gotyckie, w późniejszych wiekach przebudowywane. W wielu z nich zachowały się oryginalne elementy wystroju wnętrza, jak wspinałe gotyckie polichromie czy barokowe stiuki. Ozdobą pierzei wschodniej jest **kamienica Pod Gwiazdą**, wyróżniająca się bogato zdobioną stiukowymi ornamentami fasadą. W jej wnętrzu mieści się

dziś **Muzeum Sztuki Dalekiego Wschodu**

📍 **Rynek Staromiejski 35, tel. 56 660 56 16, muzeum.torun.pl, czynne: V–IX wt.–nd. 10.00–18.00, X–IV wt.–nd. 10.00–16.00, bilety: normalny 14 zł, ulgowy 11 zł, w środy wstęp wolny**, prezentujące wspaniałą kolekcję chińskiej porcelany, ozdoby i figurki, cenne tkaniny, dzieła sztuki sakralnej oraz broń samurajów. Ekspozyty pochodzą z krajów Orientu – od Indii po Japonię. Na tyłach kamienicy znajduje się ogród w stylu japońskim, z egzotycznymi roślinami i pawilonem herbacianym.

O jedną z latarni u wylotu ulicy Chełmińskiej stoi oparty parasol z brązu, obok którego przysiadł pies z melonikiem w zębach – to **pomnik upamiętniający Zbigniewa Lengrena** znanego grafika i satyryka, który spędził w Toruniu lata szkolne i studenckie. Pomnik przedstawia psa Filusia, który wraz ze swoim panem, profesorem Filutkiem, byli bohaterami cyklu rysunkowego autorstwa Lengrena, ukazującego się na łamach „Przekroju”. Ponoć pogłaskanie melonika prof. Filutka ma przynosić powodzenie na

▼ Dwór Artusa

Kup książkę

Poleć książkę

Bydgoszcz

Kup książkę

Poleć książkę

Bydgoszcz

Największe miasto województwa kujawsko-pomorskiego i ósme co do liczby ludności w całej Polsce do niedawna nie przyciągało zbyt wielu turystów. Na początku XXI w. zaczęło się to zmieniać. Obecnie Bydgoszcz pojawia się w rankingach najciekawszych miast. Przyjeżdżając tu, nie trzeba się jednak obawiać tłumów zwiedzających, a na dodatek każdy znajdzie w Bydgoszczy coś dla siebie.

Miasto jest ważnym ośrodkiem przemysłowym, gospodarczym i akademickim i dzieli się statusem stolicy województwa kujawsko-pomorskiego z Toruniem – ma tu swoją siedzibę wojewoda oraz większość urzędów państwowych.

HISTORIA

Najstarsze ślady obecności człowieka na terenie dzisiejszej Bydgoszczy pochodzą sprzed ok. 11 tys. lat, a liczne znaleziska archeologiczne świadczą o intensywnym osadnictwie w epoce brązu. We wczesnym średniowieczu rozwinęły się tu dwa grody obronne. Założeniem miasta była strażnica, strzegąca przeprawy przez Brdę.

Pierwsza pisemna wzmianka o Bydgoszczy pochodzi z 1238 r. Warownia była ważnym ogniwem w systemie obronnym Kujaw. Szczególną rolę w historii miasta odegrał książę kujawski Kazimierz Konradowicz (ok. 1211–67). Za jego panowania wzniesiono pierwszy kościół oraz most na Brdzie, gdzie pobierano cło. Syn Kazimierza, Władysław Łokietek, musiał odbić Bydgoszcz z rąk Krzyżaków, którzy w latach 1330–31 dwukrotnie najeżdżali i palili gród. Prawa miejskie nadał Bydgoszczy Kazimierz Wielki w 1346 r.

Kolejne wieki upłynęły w cieniu konfliktu polsko-krzyżackiego – warownia była wielokrotnie oblegana. Miasto często gościło polskich władców. W czasach pokoju, zwłaszcza w XV i XVI w., rosło jego znaczenie gospodarcze jako ośrodka transportu rzecznej Wisły i Brdą oraz handlu zbożem. Za kulminacyjny w rozwoju uważa się rok 1620 – liczba mieszkańców przekroczyła wówczas 5 tys., większość zabudowy była murowana, a Bydgoszcz cieszyła się sławą jednego z najważniejszych ośrodków w regionie.

Po potopie szwedzkim nastąpił okres upadku. Odbudowie Bydgoszczy nie sprzyjały liczne konflikty zbrojne w późniejszych wiekach. Pomyślne dla miasta czasy nastąpiły dopiero pod panowaniem pruskim, po ustanowieniu go stolicą obwodu nadnoteckiego i przekopaniu Kanału Bydgoskiego (1773–74), który połączył Brdę z Notecią i otworzył mieszkańcom nowe perspektywy handlowe.

Wiek XIX przyniósł dalszy rozwój gospodarczy, czemu sprzyjało otwarcie linii kolejowych łączących Bydgoszcz z Berlinem, Warszawą i Poznaniem. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości miasto nadal dynamicznie się rozwijało, stając się siódmym pod względem liczby ludności ośrodkiem w kraju.

Tragedię II wojny światowej rozpoczęła w Bydgoszczy tzw. krwawa niedziela 3 września 1939 r. – akt niemieckiej dywersji, w którym poległo kilku Polaków, przerodził się w strzelaninę i egzekucje na ludności pochodzenia niemieckiego. Następstwem tych wydarzeń było rozpętanie przez hitlerowców terroru wobec polskiej ludności (do końca 1939 r. zabito ok. 2 tys. bydgoszczan,

▲ Deptak wzdłuż Brdy w Bydgoszczy

z czego ok. 600–800 osób zostało straconych w publicznych egzekucjach na Starym Rynku). W czasie II wojny światowej Bydgoszcz straciła ok. 10 tys. mieszkańców, wyburzono część zabytkowych kamienic w obrębie Starego Miasta oraz synagogę.

W latach powojennych w mieście utworzono trzy obozy pracy dla ludności niemieckiej oraz dla osób podejrzewanych o wrogię nastawienie do nowego ustroju. Rozbudowano istniejące zakłady przemysłowe, powstała także Dzielnica Muzyczna, w której do dziś zlokalizowanych jest wiele placówek kulturalnych oraz uczelni. Bydgoszcz stała się stolicą województwa: początkowo pomorskiego, a w 1963 r. – bydgoskiego.

Dziś Bydgoszcz jest ważnym ośrodkiem administracyjnym, gospodarczym i naukowym, a jej potencjał turystyczny wciąż się rozwija.

WARTO ZOBACZYĆ

Jako jedno z nielicznych miast w Polsce, Bydgoszcz jest naprawdę zwrócona ku przepływającej przez nią rzece; to właśnie wzdłuż niej znajdują się najciekawsze obiekty. Dlatego zwiedzanie najlepiej zacząć od przechadzki nad Brdą. Spacerując bulwarami, można dostrzec wiele budowli będących symbolami miasta – zarówno zabytków, jak i nowoczesnych obiektów wzniesionych w ostatnim dwudziestoleciu, wśród nich Operę Nova czy Szklane Spichrze.

Przy moście Staromiejskim, na nadbrzeżu stoi **pomnik Flisaka**, nawiązujący do wodniackich tradycji miasta i zarazem przypominający o postaci Ferencza Floriana Csáky'ego, inżyniera i kartografa z XVIII w., który opracował mapę dolnego biegu Wisły i był pomysłodawcą budowy Kanału Bydgoskiego.

BYDGOSZCZ

Kup książkę

Poleć książkę

▲ Rzeźba „Przechodzący przez rzekę”

Na polerach (czyli słupkach służących do cumowania) umieszczono tabliczki upamiętniające sukcesy bydgoskich żeglarzy. Na wysokości mostu znajduje się też rzeźba **Przechodzący przez rzekę** – figura linoskoczka, balansującego na linie rozpiętej nad Brdą. Sekret, dzięki któremu postać utrzymuje równowagę, tkwi w przeniesieniu środka ciężkości poniżej poziomu liny. Niewielka figurka jaskółki (niem. »die Schwalbe«), towarzysząca Przechodzącemu przez rzekę, jest nawiązaniem do nazwiska wybitnego bydgoszczanina Andrzeja Szwalbego, budowniczego filharmonii i opery.

Do symboli Bydgoszczy należą ★ **spichrze nad Brdą**, w których mieści się jeden z oddziałów **Muzeum Okręgowego** ① ul. Grodzka 7–11, tel. 52 585 99 74, muzeum.bydgoszcz.pl, czynne IV–X wt., śr., pt. 10.00–18.00, czw. 10.00–19.00, sb.–nd.

11.00–18.00, XI–III wt., śr. pt. 9.00–16.00, czw. 9.00–18.00, sb.–nd. 10.00–16.00, bilet normalny 5 zł, ulgowy 3 zł, bilet zbiorczy (na wszystkie wystawy Muzeum Okręgowego oprócz Exploseum) normalny 12 zł, ulgowy 8 zł, w soboty bezpłatny wstęp na **wystawy stałe**. Charakterystyczne budynki w kratkę wzniesiono z muru pruskiego (drewniany szkielet wypełniony cegłą) pod koniec XVIII w. Prezentowana tu ekspozycja stała poświęcona jest międzywojennej Bydgoszczy i może stanowić swoisty przewodnik turystyczny, przybliży bowiem odwiedzającym charakterystyczne budowle i zabytki. Wystawa pozwala wyobrazić sobie życie bydgoszczan w tym pełnym zwań, obaw i nadziei dwudziestolecu – ich zajęcia codzienne, pracę, ale też sposoby spędzania wolnego czasu i popularne rozrywki. Spichrze są też miejscem ciekawych wystaw czasowych.

wodny „Venezia”, którym można wybrać się na rejs wycieczkowy do Wenecji, Skarbień lub na pobliskie jeziora 📍 **Przystań przy ul. Szkolnej, tel. 785 010 767, rejsy w sezonie turystycznym w godzinach 10.00–18.00** (wskazana wcześniejsza rezerwacja telefoniczna), bilet normalny na trasie Żnin – Wenecja 12 zł, ulgowy 8 zł.

Najstarszym zabytkiem miasta jest gotycki **kościół św. Marcina**, zlokalizowany poza historycznym centrum Żnina, we wschodniej dzielnicy Góra (dawniej była to odrębna wieś). Wzniesiono go w XIV w., a w XVI stuleciu został przebudowany. Wyposażenie świątyni pochodzi w większości z XVII–XVIII w. i reprezentuje styl barokowy oraz rokokowy. Warto zwrócić uwagę na ołtarz główny z obrazem patrona, św. Marcina, a także rzeźbami św. Piotra i Pawła. W jednym z bocznych ołtarzy znajduje się podobizna św. Benona, patrona rybaków i zwierząt domowych – dawniej był to szczególnie popularny na Pałukach święty, do którego zwracano się z prośbami o uchronienie bydła przed chorobami.

OKOLICE ŻNINA

Na wycieczkę po Pałukach warto wyruszyć zabytkową wąskotorową **★ Żnińską Koleją Powiatową** 📍 **Dworzec Żnińskiej Kolei Powiatowej, ul. Potockiego 4, tel. 52 30 20 492, muzeumznin.pl, V–IX** (rozkład jazdy na stronie muzeum), bilety: normalny 9–15 zł, ulgowy 6–12 zł (cena zależy od długości trasy) lub całodzienne: normalny 25 zł, ulgowy 15 zł (do nabycia u konduktora). Jest to linia o największym w całej Polsce, zaledwie 60-centymetrowym rozstawie torów. Żnińska ciuchcia ma już ponad 100 lat, pierwsze pociągi wyjechały na tę trasę w 1894 r. Dziś jest typową kolejką turystyczną, przewożącą pasażerów do najbardziej atrakcyjnych miejscowości powiatu. Można nią dotrzeć do Gąsawy, Biskupina oraz Wenecji.

Wenecja

Skąd Wenecja na Pałukach? Nazwę miejscowości nadał, wedle legendy, sam Diabeł. Właśnie tak określano pana tutejszego zamku Mikołaja Nałęcza, sędziego

▲ Muzeum Kolei Wąskotorowej w Wenecji

Tajemnice Biskupina

Pozostałości obronnej osady kultury łużyckiej wciąż budzą fascynację i są przedmiotem wielu sprzecznych ze sobą teorii. Kto wznosił w tym miejscu pierwsze chaty? Prasłowianie, Germanie, Ilirowie, a może jeszcze inny lud, który nie pojawił się w historii pisanej? Z całą pewnością mieszkańcy musieli obawiać się najazdu, skoro otoczyli swoją osadę wysoką palisadą obronną. Skąd mieli jednak pochodzić potencjalni

wrogowie, dysponujący odpowiednimi siłami do ataku na dobrze zorganizowane plemię?

Warto wiedzieć, że Biskupin nie był jedynym w regionie tak dużym osiedlem: na Pałukach i w Wielkopolsce znajduje się aż osiem grodzisk pochodzących z tego samego okresu. Udało się ustalić, że osadę wzniesiono głównie z dębowych bali, pochodzących z drzew ściętych w 748 r. p.n.e.

Kup książkę

Poleć książkę

Znajdowała się ona na wyspie, otoczonej wodami Jeziora Biskupińskiego i miała powierzchnię niespełna 1,5 ha. W okresie jej największej świetności wytyczono 11 równoległych ulic, wzdłuż których stały w długich rzędach drewniane domy. Ten regularny schemat powtarza się również w innych ośrodkach kultury łużyckiej.

Osadę zamieszkiwać mogło nawet 1000 osób, które zajmowały się głównie rolnictwem, myślistwem i rybołówstwem. Jak na warunki starożytnego Barbaricum, czyli – wg Rzymian – ziem zamieszkanych przez barbarzyńców, była to prawdziwa metropolia o zaawansowanym systemie organizacji społecznej. Losy jej mieszkańców pozostają

jednak w znacznym stopniu tajemnicą, podobnie jak przyczyny wyludnienia osady: być może została ona podbita przez nieznanych wrogów, a może katastrofa miała przyczyny naturalne, np. podniesienie poziomu wód jeziora i zalanie domów.

Zagadki te próbują rozwiązać archeolodzy, od czasu, gdy miejscowy nauczyciel Walenty Szwajcer w 1933 r. dostrzegł wystające z wód jeziora pozostałości drewnianych konstrukcji i poinformował o swoim odkryciu prof. Józefa Kostrzewskiego. Jak dotąd przebadano ok. 75% powierzchni osady, a większą część wykopalisk zabezpieczono poprzez ponowne zasypanie ziemią i torfem.

Kup książkę

Poleć książkę

kaliskiego i zaprzysięgłego nieprzyjaciela arcybiskupa gnieźnieńskiego Bodzanty. Oddziały Nałęczu wielokrotnie napadały na pobliskie kościelne włości i bezwzględnie je pustoszyły. Diabeł Wenecki przeszedł za sprawą tych czynów do legendy. Dziś można zwiedzać pozostałości jego **zamku**, zabezpieczone jako trwała ruina. Czworokątna budowla w swojej historii bywała rezydencją możnowładców, warownią zabezpieczającą okoliczne wsie przed najazdami Krzyżaków, a nawet więzieniem dla występnych księży. Zgodnie z legendą, ruiny zamku nawiedza pokutujący duch dawnego właściciela, Mikołaja, zwanego Diabłem.

Tuż obok zamku znajduje się stacja żnińskiej ciuchci oraz **★ Muzeum Ko-lei Wąskotorowej** tel. 52 302 51 50, muzeumznin.pl, czynne codziennie I–III 10.00–14.00, IV 9.00–16.00, V–VIII 9.30–17.30, IX–XII 10.00–16.00, **bilet normalny 14 zł, ulgowy 12 zł (wspólny bilet do muzeum i zamku)**. Jego ekspozycja obejmuje lokomotywy, parowozy i wagony wąskotorowe, zarówno osobowe, jak i towarowe (służące dawniej do przewozu drewna lub płodów rolnych), a ponadto platformy, drezyny, pług śnieżny, wagon pocztowy i inne zabytki techniki, pochodzące z taboru żnińskiej kolejki wąskotorowej oraz zlikwidowanej wąskotorówki, kursującej dawniej pomiędzy Bydgoszczą a Wyrzyskiem. W muzeum można też zwiedzić poczekalnię, obejrzeć kolekcję narzędzi i urządzeń, umożliwiających działanie kolejki (np. zwrotnice, pompy wodne czy semafony), poznać używane dawniej znaki sygnałowe oraz przyjrzeć się kolejarskim mundurom. Muzeum jest obowiązkowym punktem na trasie osób zwiedzających Pałuki, zwłaszcza miłośników techniki, a także rodzin z dziećmi.

Biskupin

Nieopodal Wenecji znajduje się słynny Biskupin, będący obowiązkowym punktem każdej wycieczki po tym regionie.

★ Rezerwat archeologiczny **Biskupin 3**, tel. 52 302 50 25, www.biskupin.pl, V–IX 9.00–18.00, IV, X 9.00–17.00, XI–III 9.00–16.00, **bilet normalny 17 zł, ulgowy 10 zł, istnieje możliwość zakupu biletów przez internet** jest pomnikiem historii Polski i jedną z najpopularniejszych atrakcji turystycznych województwa kujawsko-pomorskiego.

Jego najważniejszą część stanowi oczywiście rekonstrukcja prehistorycznej osady na półwyspie, z charakterystycznymi długimi domami, palisadą i wieżyczką strażniczą. Obok niej powstały także inne rekonstrukcje, pozwalające wyobrazić sobie, jak wyglądało życie mieszkańców regionu od prehistorii aż po średniowiecze. Można tu zobaczyć wizualizację obozowiska pierwotnych łowców reniferów, zrekonstruowane groby skrzynkowe z kręgu kultury pomorskiej, wioskę wczesnopiastowską, a także fragment scenografii z filmu *Stara baśń* Jerzego Hoffmana (zagroda Wisza). Jest też minizoo, w którym zamieszkują zwierzęta zbliżone do ras pierwotnych, jakie faktycznie mogły żyć w starożytnej osadzie: owce wrzosówki, kozy, koniki polskie oraz bydło polskiej rasy czerwonej. Uzupełnieniem ekspozycji jest XIX-wieczna chata pałucka, piękna zabytkowa chata podcieniowa kryta strzechą, przeniesiona do rezerwatu z pobliskiej wsi (niestety jej wnętrze nie jest dostępne dla zwiedzających).

W rezerwacie odbywają się liczne imprezy, popularyzujące najdawniejszą historię regionu, m.in. coroczne Festyny Archeologiczne. Można też wziąć udział w warsztatach rękodzieła (np. lepienia glinianych naczyń, tkactwa lub tworzenia

paciorków). Na dokładne zwiedzanie całego obiektu trzeba zarezerwować co najmniej 3–4 godz., ale można w nim spędzić nawet cały dzień. Do Biskupina łatwo dojechać własnym samochodem (przy rezerwacji znajduje się duży płatny parking); można tu także dotrzeć kolejką wąskotorową lub statkiem wycieczkowym ze Żnina.

Atrakcją jest też **Interaktywne Muzeum Rybacktw** 📍 **Biskupin 6, tel. 506 495 505, www.muzeumbiskupin.pl, V–IX codz. 11.00–17.00, bilet normalny 10 zł, ulgowy 8 zł**, założone przez ichtiologa dr. Henryka Sobolewskiego. Można tu zwiedzić zrekonstruowaną XIX-wieczną rybacką chatę, przyrzyć się sprzętom używanym do łowienia, zajrzeć do ogromnego akwarium, w którym pływają ryby zamieszkujące okoliczne jeziora, m.in. szczupaki, węgorze i jełsioty. Na ekspozycję składają się też interaktywne gry oraz filmy edukacyjne. Na zewnątrz z rozwieszonych sieci rybackich utworzono pomysłowy labirynt.

Gąsawa

W położonej kilka kilometrów dalej Gąsawie, dokąd również można dotrzeć kolejką wąskotorową, znajduje się unikatowy drewniany ★ **kościół św. Mikołaja** (parafiagasawa.pl), wzniesiony w 1. poł. XVII w. przez kanoników z Trzemeszna. Ciekawą cechą budowli jest jej konstrukcja zrębowo-szkieletowa (oznacza to, że ma ona podwójne ściany). Świątynia z zewnątrz jest dość niepozorna, jednak jej wnętrze zdobią wspaniałe polichromie, przedstawiające świętych oraz sceny biblijne. Malowidła pochodzą z różnych okresów i nakładają się na siebie warstwami (jedno z nich jest datowane precyzyjnie na lata 1705–06). Ich łączna powierzchnia to aż 700 m².

Polichromie znacznie ucierpiały w XIX w., gdy niszcząca świątynia wymagała coraz pilniejszego remontu (planowano nawet rozbiórkę starego kościoła, lecz na wzniesienie nowego nie zgodziły się władze pruskie). Zebranych wówczas funduszy wystarczyło na zmianę więźby

▲ Wnętrze kościoła św. Mikołaja w Gąsawie

Zbrodnia w Gąsawie

W 1227 r., w czasach rozbitcia dzielnicowego, w Gąsawie odbył się zjazd książąt piastowskich: krakowskiego księcia Leszka Białego, jego brata Konrada Mazowieckiego oraz Henryka Brodatego ze Śląska. Testament Bolesława Krzywoustego czynił księcia krakowskiego seniorem pozostałych Piastów, więc Leszek Biały był w Gąsawie najważniejszym z gości. Zjazd stał się okazją do załagodzenia sporów i ustalenia wspólnego frontu wobec zagrożeń zewnętrznych, m.in. ze strony zbuntowanego namiestnika Pomorza Świętopełka, który ogłosił się księciem.

Po udanych rokowaniach wypoczywający w łaźni władcy zostali zaskoczeni przez napastników. Henryka Brodatego ocalił jeden z rycerzy, osłaniając go własnym ciałem. Leszek Biały usiłował się ratować ucieczką konno, został jednak schwytany przez siepaczy w pobliskim Marcinkowie i tam poniósł śmierć. Zagadką pozostaje, kto wysłał do Gąsawy zabójców – kronikarze i historycy najczęściej przypisują winę Świętopełkowi oraz księciu wielkopolskiemu Władysławowi Odonicowi. Zbrodnia gąsawska pogłężyła księstwa dzielnicowe w nowych konfliktach, wywołanych przez ambicje ocalonych z zamachu książąt.

dachowej i wymianę przeciekającego gontu na łupkę, ale prace przy odnawianiu malowideł okazały się zbyt kosztowne. Malowane ściany pokryto grubą warstwą trzciny, na którą nałożono nowe tynki. Cenne polichromie uległy zapomnieniu na ponad wiek. Odkryto je ponownie w czasie gruntownego remontu w 1999 r. i w latach następnych, gdy stopniowo odsłaniano spod tynku kolejne elementy dekoracji malarskiej. Po renowacji malowidła odzyskały dawną świetność.

We wnętrzu świątyni warto również zwrócić uwagę na barokowe i manierystyczne elementy wyposażenia. Zwiedzanie kościoła jest możliwe po uprzednim kontakcie telefonicznym lub po nabożeństwach.

W **MARCINKOWIE GÓRNYM**, 2 km od Gąsawy, znajduje się **pomnik Leszka Białego**, który przedstawia nagiego księcia na koniu, przeszytego zdradziecką strzałą. Pomnik powstał w 700. rocznicę śmierci księcia, w 1927 r., a jego twórcą był krakowski rzeźbiarz Jakub Juszczak. W czasie II wojny

światowej dzieło uległo zniszczeniu, zastąpiła je powojenna kopia autorstwa Rudolfa Rogattego. Podążając odchodzącą od pomnika drogą, można dotrzeć do oznaczonego skromnym obeliskiem miejsca, w którym Leszek Biały poniósł śmierć. Nieopodal znajduje się również barokowy dwór otoczony parkiem – dziś w budynku mieści się hotel i restauracja.

Nad Jeziorem Wolskim, w pobliżu miejscowości **IZDEBNO** znajduje się **grodzisko**, będące pozostałością osady kultury łużyckiej, bliźniaczo podobnej do Biskupina. Jest ono zlokalizowane na półwyspie u południowego krańca jeziora. Osada miała 1,6 ha powierzchni. Za pomocą datowania dendrochronologicznego ustalono, że do budowy jednego z domów użyto drzewa ściętego w 729 r. p.n.e. Między osadami biskupińską a izdebniańską istniało wiele podobieństw: obie zlokalizowane były nad jeziorami, na łatwym do obrony terenie, obie otoczone wysokimi palisadami i zabudowano domami stojącymi

PROGRAM PARTNERSKI

GRUPY WYDAWNICZEJ HELION

1. ZAREJESTRUJ SIĘ
2. PREZENTUJ KSIĄŻKI
3. ZBIERAJ PROWIZJĘ

Zmień swoją stronę WWW
w działający bankomat!

Dowiedz się więcej i dołącz już dzisiaj!

<http://program-partnerski.helion.pl>

travelbook

Travelbook to Twój niezastąpiony towarzysz podróży. Wskaże Ci najważniejsze atrakcje, podpowie, czego szukać poza głównymi szlakami, i wprowadzi w świat miejscowych obyczajów. Znajdziesz w nim opisy najciekawszych regionów i miast, a sprawdzone informacje praktyczne umożliwią staranne zaplanowanie podróży.

Toruń, Bydgoszcz i kujawsko-pomorskie

Ten region to prawdziwa perełka na turystycznej mapie Polski. Obok znanych atrakcji, takich jak Toruń i Biskupin, kryje wiele wspaniałych, a w dodatku nieodkrytych miejsc: ruin zamków, romańskich kościołów, średniowiecznych miasteczek czy malowniczych jezior. To również doskonały cel dla aktywnych, na których czekają liczne szlaki piesze, rowerowe i kajakowe. A po trudach podróży każdy chętnie wypocznie w słynnym Ciechocinku. Kujawsko-pomorskie zaprasza!

Toruński gotyk

Bydgoska **secesja**

Krzyżackie zamki

Tajemnicze **grodziska**

Kujawskie **piramidy**

10 parków krajobrazowych

 Bezdroża

 Księgarnia internetowa:
<http://bezdzoza.pl>

 Zamówienia telefoniczne:
0 801 339900
 0 601 339900

Sprawdź najnowsze promocje:
• <http://bezdzoza.pl/promocje>
Przewodniki najchętniej czytane
• <http://bezdzoza.pl/bestsellery>
Zamów informator podróżniczy:
• <http://bezdzoza.pl/newsletter>

Helion SA
ul. Kościuszki 1c, 44-100 Gliwice
tel.: 32 230 98 63
e-mail: bezdzoza@bezdzoza.pl
<http://bezdzoza.pl>

ebook dostępny wyłącznie na:

ebookpoint.PL

ISBN 978-83-283-6375-5

Cena 27,90 zł